
Onzichtbare sector en macro-economie

PROF. DR. E. L. FEIGE*

De groei van het z.g. „zwarte circuit” heeft tot gevolg dat een steeds groter deel van de economische transacties aan statistische waarneming wordt onttrokken. Wanneer er een snelle groei van niet-gemeten economische activiteit optreedt, zou dat ertoe kunnen leiden dat de ernst van de economische problemen op basis van de officiële cijfers wordt overschat. De reactie daarop in de vorm van stimuleringsbeleid leidt tot een hogere belastingdruk, wat de vlucht in het zwarte circuit weer kan bevorderen. De auteur van dit artikel, die schattingen heeft gemaakt van de omvang van de officieuze sector in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, bepleit dat in de macro-economische politiek meer rekening wordt gehouden met het bestaan van een officieuze sector, opdat de werkelijke economische situatie beter wordt doorzien en een daarop afgestemd beleid kan worden ontwikkeld.

Inleiding

Ik reken mijzelf tot de groeiende groep macro-economen, die het gevoel hebben dat er iets grondig mis is met hun vak. Veel volkshuishoudingen van ontwikkelde landen vertonen vandaag-de-dag een combinatie van economische verschijnselen die volgens de traditionele theorie niet zou mogen voorkomen. Volgens de officiële statistieken verminderde gedurende het afgelopen decennium het groeitempo van het (reëel) nationaal inkomen en van de produktiviteit, terwijl tegelijkertijd de werkloosheid een niveau bereikte waarvan nog kort geleden werd aangenomen dat het iedere democratisch gekozen regering de kop zou kosten. Intussen is ook het inflatiepercentage omhoog geschoten.

Stagflatie, zoals deze combinatie van problemen wordt genoemd, is een economische ziekte waarvan de ontstaansgeschiedenis nog duister is. Terwijl stagflatie het maatschappelijk leven ontwricht, is een effectief geneesmiddel nog niet voorhanden. Macro-economische modellen zijn niet langer in staat om betrouwbare schattingen van reële economische groei en inflatie te produceren. Zorgvuldige studies naar de oorzaken van de daling van de produktiviteitsgroei in de jaren zeventig waren niet in staat dit „mysterie” op te lossen. Ondanks een stringent monetair beleid blijft de inflatie hardnekkig, terwijl ook uit de structurele veranderingen die het gevolg zijn van de energiecrisis, slechts een deel van het stagflatieverschijnsel kan worden verklaard.

Kortom, de breder wordende kloof tussen de voorspellingen van de traditionele economische theorie en de officieel waargenomen en gemeten economische activiteit veroorzaakt gevoelens van onbehagen en frustratie bij vakgenoten, politici en bevolking. Alvorens ons blindelings te begeven op de ongemarkeerde paden van de „supply side economics” moeten we ons rekenschap geven een bekend gezegde van de Chicago School of Economics: „Als de feiten niet in de theorie passen, kijk dan eerst naar de feiten”.

De hypothese van het onzichtbare inkomen

In de hoop zodoende een alternatieve richting voor het

onderzoek naar de huidige economische kwalen aan te geven, formuleer ik de „hypothese van het onzichtbare inkomen”.

Eenvoudig gezegd komt de hypothese van het onzichtbare inkomen erop neer dat onze kijk op de economische werkelijkheid fundamenteel verstoord wordt door systematische vertekeningen, die onbewust in officiële statistische databestanden zijn geïntroduceerd. Een gebrekkig functionerend informatiesysteem (ver)leidt rationeel-handelende individuen en goedbedoelende beleidsmakers tot maatregelen die ertoe leiden dat wat aanvankelijk slechts statistische schijn was, verandert in echte economische kwalen.

Mijn veronderstelling is dat de vertekening van de officiële statistieken nauw samenhangt met het feit dat een groot en groeiend deel van de economische activiteit zich onttrekt aan waarneming door de overheid. Deze onzichtbare sector van de economie (anderen gebruiken daarvoor termen zoals: niet statistisch waargenomen, informele of „zwarte” sector) omvat alle economische activiteiten van de overheid en particulieren die als gevolg van boekhoudkundige conventies, gedeeltelijke onder-rapportering van inkomen e.d., ontsnappen aan maatschappelijke registratie, en dientengevolge niet worden verwerkt als (bruto) nationaal inkomen in de Nationale Rekeningen. De zichtbare sector van de economie bestaat uit de economische activiteiten van gezinnen, bedrijven en de overheid die wel worden gevangen in het raamwerk van de Nationale Rekeningen. Het is tot nu toe gebruikelijk dat economische analyses worden gebaseerd op gegevens die betrekking hebben op de zichtbare sector van de volkshuishouding;

*Hoogleraar economie aan de Universiteit van Wisconsin. Op dit moment bekleedt de auteur de Cleveringa-leerstoel aan de Rijksuniversiteit te Leiden; Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector. Tevens is hij verbonden aan het NIAS te Wassenaar. Alle rechten van dit artikel berusten bij de auteur. Hij dankt mr. C. A. de Kam voor zijn vertaling uit het Engels en prof. A. Nooteboom, A. Szirmai en R. Wessels voor hun nuttige opmerkingen en commentaar. Het onderzoek waarop dit artikel berust, werd financieel gesteund door de Ford Foundation en de A. P. Sloan Foundation.

de hypothese van het onzichtbare nationaal inkomen impliceert dat van een meer omvattend nationaal-inkomensbegrip wordt uitgegaan, dat zowel het zichtbare als het onzichtbare nationale inkomen omvat. Tevens is het nodig aandacht te besteden aan de verschuivingen die tussen de zichtbare en onzichtbare sector van de economie in de loop van de tijd (kunnen) optreden.

De hypothese van het onzichtbare inkomen luidt dat ten gevolge van hogere belastingen, de toenemende regulering en een afnemend vertrouwen in het overheidsgezag, burgers en ondernemingen hun toevlucht nemen tot legale en illegale middelen om een groeiend deel van hun totale economische activiteiten aan de waarneming van de overheid te onttrekken. Deze ontwikkeling zie ik als een analogon in de sociale wetenschappen van het Heisenberg-principe uit de natuurkunde. Heisenberg onderkende dat de meting van een verschijnsel kan worden beïnvloed door het waarnemingsproces zelf. In de sociale wetenschappen — die zich richten op de bestudering van het menselijk gedrag — maakt het Heisenberg-principe snel opgang. De observatie van bepaalde economische gedragingen zal nog sterker en systematischer worden vertekend, als de metingen worden gedaan door overheidsinstanties in plaats van door meer afstandelijke wetenschapsbeoefenaren.

De resulterende systematische afwijking, die steeds groter wordt, tussen officieel — in cijfers — geregistreerde economische activiteit en het „volle economische leven” kan ertoe leiden dat beleidsmakers zich op verkeerde uitgangspunten en gegevens baseren. Zelfs in een fundamenteel gezonde volkshuishouding wekt een verschuiving van de zichtbare naar de onzichtbare sector van de economie de suggestie dat het reëel nationaal inkomen minder snel groeit, dat de produktiviteitsstijging afzwakt, en dat de werkloosheid en de prijzen sneller stijgen dan ze werkelijk stijgen.

De onzichtbare sector van de economie zou men in tweeën kunnen verdelen, t.w. een deel waar *geld* als ruilmiddel fungeert bij de produktie van goederen en diensten en de verdeling van het met de produktie verdiende inkomen; en een ander niet-monetair deel, waarin geproduceerde goederen en diensten hetzij direct worden geconsumeerd door de producent zelf (b.v. huishoudelijke arbeid), hetzij via een informeel mechanisme worden *geruild*. De monetaire onzichtbare sector van de economie omvat weliswaar veelal ook de illegaal geproduceerde goederen en diensten die door ter zake geldende conventies niet in de Nationale Rekeningen zijn verwerkt, maar kwantitatief belangrijker zijn waarschijnlijk de legale inkomenscheppende activiteiten, die om allerlei redenen niet of onvolledig in de maatschappelijke boekhouding worden opgenomen. Daarin is begrepen alle verdiend inkomen dat niet of onvolledig is opgegeven aan de belastingdienst of gerapporteerd in enquêtes en databestanden waarop de Nationale Rekeningen in belangrijke mate zijn gebaseerd. Als motieven voor een onvolledige opgave van inkomsten kunnen onder meer worden genoemd de wens om belasting te ontduiken, onder door de overheid opgelegde regelingen en de daaraan verbonden kosten uit te komen of eenvoudigweg wantrouwen jegens de overheid. In laatste instantie zijn de volledigheid en nauwkeurigheid van iedere cijfermatige verslaglegging van maatschappelijke verschijnselen in hoge mate afhankelijk van de medewerking en de eerlijkheid van de ondervraagden. Het niet-monetaire deel van de onzichtbare sector omvat belangrijke economische activiteiten van huishoudingen, bedrijven en instellingen die leiden tot outputs welke worden geruild en niet ten volle worden opgenomen in de Nationale Rekeningen zoals die worden opgesteld. Voorbeelden daarvan zijn de verzorging en opvoeding van kinderen, koken, schoonmaken, doe-het-zelf-activiteiten, om niet verstrekte goederen en diensten van ondernemingen aan sommige van hun werknemers.

Naarmate politieke en economische verhoudingen ingewikkelder worden prikkelen zij economische subjecten om produktieve bezigheden en capaciteit te verschuiven van de

zichtbare naar de onzichtbare sector van de economie. Eerder merkte ik al op dat de stijgende belastingdruk en toegenomen overheidsregulering daarbij waarschijnlijk een belangrijke rol spelen. De „erosie” van officiële gegevensbestanden die hiervan het gevolg is, leidt tot een onjuiste kijk op feitelijke economische ontwikkelingen, en mogelijk tot verkeerde beleidsbeslissingen en overheidsmaatregelen, die de conjunctuurbeweging kunnen verscherpen. Een ineffectief overheidsingrijpen kan op zijn beurt het wantrouwen jegens de overheid versterken en de bereidheid tot medewerking aan enquêtes ten behoeve van de opstelling van de Nationale Rekeningen en andere officiële statistieken verder aantasten. De geschetste samenhangen en ontwikkelingen wettigen de verwachting dat de omvang van de zichtbare sector ten opzichte van de totale produktie relatief afneemt.

Als ik gelijk heb met mijn veronderstelling dat veel hoogontwikkelde economieën onbewust in een stadium zijn beland, waarin de onzichtbare sector van de economie sneller toeneemt dan de zichtbare sector, wat betekent dat dan? De belangrijkste conclusie is dat de gebruikelijke indicatoren voor de economische ontwikkeling een steeds schever en onvollediger beeld van de werkelijkheid zullen geven. De officiële statistieken kunnen b.v. een afnemend groeipercentage van de nationale economie aangeven, zelfs wanneer het totaal van alle economische activiteiten blijft groeien. Als de onzichtbare sector snel groeit, doordat werknemers uit de zichtbare sector een zwarte bijbaan gaan namen, geven officiële cijfers een daling van de produktiviteit te zien, omdat de produktie dan wordt onderschat. In een verzorgingsstaat met relatief genereuze sociale uitkeringen kunnen de werkloosheidscijfers (tijdelijk) worden opgeblazen, als „werklozen” of „arbeidsongeschikten” een (bij-)baan hebben in de onzichtbare sector.

Macro-economische voorspellingen hebben onder deze omstandigheden de neiging systematisch de plank mis te slaan. Burgers, bedrijven en beleidsmakers bij de overheid dreigen immers hun gedrag af te stemmen op systematisch vertekende informatie en signalen. De vermeende malaise kan daardoor uitlopen op werkelijk ernstige economische problemen. Aangezien de hypothese van het onzichtbaar inkomen nauwkeurig lijkt te beschrijven wat er aan de hand is in een toenemend aantal economisch hoogontwikkelde landen, lijkt het belangrijk de hypothese waar mogelijk empirisch te toetsen.

Meting van de onzichtbare sector

Bij pogingen om te komen achter de omvang van een maatschappelijk verschijnsel dat nauw samenhangt met de wens van betrokkenen om hun activiteiten juist aan de officiële waarneming te onttrekken, wordt men geconfronteerd met begripsmatige en empirische complicaties. Alle schattingen kunnen daarom ook met aanzienlijke foutenmarges behept zijn.

Er zijn drie soorten informatie beschikbaar waarop onderzoekers kunnen terugvallen. Ten eerste is er een groot aantal anekdoten (incl. kranteberichten) die echter niet eenvoudig zijn te analyseren met behulp van systematische methoden en moderne kwantitatieve methoden. De tweede categorie gegevens bestaat uit systematisch verzamelde individuele waarnemingen, b.v. enquêtes, gegevens van de belastingdienst, werkloosheidsstatistieken enz. De recente studie van de Amerikaanse belastingdienst van verzwegen inkomsten („unreported income”) is wellicht de volledigste op dit terrein tot nu toe waarbij gebruik werd gemaakt van een directe, micro-economische benadering. In Nederland is een enigszins vergelijkbare aanpak beproefd door Van Bijsterveld. Hoewel op de Amerikaanse studie ernstige kritiek mogelijk is en het verzwegen inkomsten daarin vermoedelijk nog flink is onderschat, toont dit regeringsdocument onomstotelijk aan dat de verzwegen inkomsten in de VS groter zijn dan het bruto

nationaal produkt van Nederland 1). Dergelijke directe metingen zullen waarschijnlijk de omvang van de onzichtbare sector toch nog onderschatten indien daarbij individuen zijn ondervraagd. Respondenten hebben er immers rechtstreeks belang bij gevoelige gegevens achter te houden. Gelet op de hoge kosten van micro-economisch onderzoek en het gebrek aan historisch vergelijkingsmateriaal, is het bovendien de vraag of langs deze weg een licht kan worden geworpen op de cruciale vraag hoe snel de onzichtbare sector (in verhouding tot het totaal van de economische activiteiten) groeit.

Een derde methode om inzicht te krijgen in de onzichtbare sector, maakt gebruik van macro-economische gegevens die zijn verzameld met een heel ander doel dan meting van onzichtbare economische activiteit. Het voordeel van deze „indirecte” benadering is dat de gegevens niet besmet zijn door het verschijnsel dat men probeert te meten. Een bijkomend voordeel van het gebruik van macro-economische gegevens is dat deze niet alleen een (globale) schatting van de omvang van de monetaire onzichtbare sector mogelijk maken, maar tevens de mogelijkheid openen tegen betrekkelijk lage kosten het groeipad van de onzichtbare sector in kaart te brengen.

In een artikel in *Challenge* heb ik een schets gegeven van een macro-economische methode om de omvang en het groeitempo van de monetaire onzichtbare sector van de economie te meten 2). Deze methode gaat uit van de veronderstelling dat het in beginsel mogelijk is het totale volume van de geldtransacties in een samenleving op een redelijk betrouwbare manier te meten, mits de hoeveelheid ruilmiddelen en de omloopsnelheid van deze ruilmiddelen in het economische systeem bekend zijn. Aangezien het totale volume van de geldtransacties betrekking heeft op zichtbaar en onzichtbaar inkomen in de monetaire sector, hoeft alleen een verband te worden gepostuleerd tussen het totaal van de transacties en het inkomen dat daaruit voortvloeit om een indirecte schatting te kunnen maken van het deel van het totale nationale inkomen dat onzichtbaar blijft.

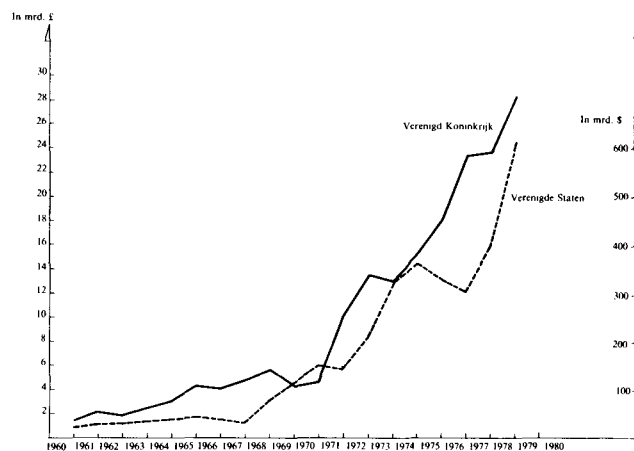
Een van doorslaggevend belang zijnde veronderstelling bij een dergelijke analyse is dat de totale omvang van de transacties globaal gesproken evenredig is aan het door die transacties gegenereerde inkomen. Deze veronderstelling wordt reeds geruime tijd gebruikt door monetaire economen; zij is o.a. terug te vinden in de werken van Fisher en Keynes. Van deze veronderstelling wordt impliciet ook uitgegaan in het merendeel van de empirische studies over de vraag naar geld; zij is in wezen honderd jaar lang onomstreden gebleven. Indien de omvang van de transacties inderdaad globaal evenredig is aan de omvang van het totaal verdiende inkomen en de transacties nauwkeurig kunnen worden gemeten, terwijl het inkomen inderdaad slechts ten dele wordt opgegeven, dan blijkt iedere groei van de monetaire onzichtbare sector uit een stijging van het volume van de transacties in verhouding tot het officieel gemeten nationale inkomen. De begripsmatige achtergrond van deze meetmethode is dus eenvoudig en — naar ik aanneem — niet controversieel. Wel vergt de empirische invulling veel werk en een genuanceerde benadering, omdat allerlei institutionele details die in empirische macro-studies vaak worden verwaarloosd, naar mijn mening een grote rol spelen.

De totale omvang van de transacties in een samenleving kan worden gesplitst in transacties in verband met de (finale) productie van goederen en diensten, in transacties waarbij bestaande vermogensbestanddelen worden geruild tegen geld en in rechtstreekse inkomensoverdrachten. Het lijkt het aanvaardbaarst om de evenredigheid van transacties en inkomen te beperken tot transacties in de sfeer van de productie van goederen en diensten, en om de financiële transacties en inkomensoverdrachten buiten beschouwing te laten.

Ik heb de hierboven beschreven transactiemethode toegepast, zowel op de economie van de Verenigde Staten als op die van het Verenigd Koninkrijk. Mijn voorlopige resultaten zijn

gegeven in de figuur. De monetaire onzichtbare sector blijkt in beide landen tamelijk groot. Deze beslaat tussen de 15 en 20% van het bruto nationaal inkomen in het Verenigd Koninkrijk in de tweede helft van de jaren zeventig. In de Verenigde Staten schommelde de omvang van de onzichtbare monetaire sector gedurende dezelfde periode tussen 16 en 27% van het bruto nationaal inkomen 3). Vergelijkbare schattingen voor Canada door Smith en Minus onthullen voor dat land een onzichtbare monetaire sector tussen de 18 en 22% van het bruto nationaal produkt. Gebleken is voorts dat in alle drie landen de onzichtbare sector gedurende de jaren zeventig sterk is gegroeid. 4).

Figuur. Schatting van de omvang van de monetaire onzichtbare sector in de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk, 1960-1979

De veronachtzaming van de onzichtbare sector tot nu toe was gebaseerd op de overtuiging dat de onzichtbare sector qua omvang beperkt was en dat deze een min of meer constant gedeelte van het zichtbare inkomen uitmaakte. De drie hiervoor genoemde schattingen duiden erop dat de onzichtbare sector niet gering is en evenmin een gelijk blijvend aandeel van de zichtbare economie representeert. De geschatte omvang van de onzichtbare sector is groter dan ik zelf had verwacht. Ik heb echter meer vertrouwen in de schattingen van het (relatieve) groeitempo van de onzichtbare sector dan in de schattingen van de absolute omvang daarvan. Aangezien de gehanteerde meetmethoden en de gebruikte gegevensbestanden ingewikkeld zijn, hoop ik dat de door mij toegepaste methode een stimulans mag worden de meting van de onzichtbare sector te verbeteren. Ik zou het echter betreuren als de discussie daartoe beperkt zou blijven. De kern van de zaak is immers dat we een beter inzicht moeten verwerven in de gevolgen die voortvloeien uit het gebruik van onjuiste officiële statistieken.

1) *Estimates of income, unreported on individual tax returns*, Department of the Treasury, Internal Revenue Service, Publications 1104, 1979.

2) Edgar L. Feige, How big is the irregular economy?, *Challenge*, november 1979.

3) Edgar L. Feige, The UK's unobserved economy: a preliminary assessment, *The Journal of Economic Affairs*, juli 1981, en idem, *The theory and measurement of the unobserved sector of the United States economy: causes, consequences and implications*, gepresenteerd op het congres van de American Economic Association te Denver (Col.), september 1980.

4) Rolf Minus en Roger Smith, *Canada's irregular economy*, University of Alberta, 1981.

Macro-economische paradoxen

Tot nu toe moeilijk verklaarbare macro-economische verschijnselen komen in een heel ander daglicht te staan als rekening wordt gehouden met het bestaan van een monetaire onzichtbare sector. Een van de meest ondoorgroondelijke macro-economische kwesties van de laatste jaren is de dramatische teruggang in de gemeten groei van de produktiviteit, niet alleen in de VS, maar ook in andere ontwikkelde economieën. Edward Denison besluit zijn omvangrijk onderzoek naar de verklaring van de produktiviteitsdaling in de VS met de openhartige bekentenis „What happened is, to be blunt, a mystery”. In zijn studie voor het Brookings Institute onderzocht Denison zeventien mogelijke oorzaken voor de vertraging van de produktiviteitsgroei. Verschillende verklaringen verwerpt hij, over andere verklaringen toont hij zich sceptisch; door hem relevant geachte factoren bleken slechts een gering deel van de vertraagde produktiviteitsgroei te kunnen verklaren. De onverklaarde wijziging in produktiviteitsgroei is een harde noot om te kraken, aangezien alle gebruikelijke verklaringen te kort schieten.

De hypothese van het onzichtbare inkomen wijst op een mogelijk negatief verband tussen nog onverklaarde veranderingen in de gemeten produktiviteit en de relatieve groei van de onzichtbare sector. Immers, naarmate de onzichtbare sector groeit — door het gedeeltelijk verzwijgen van de productie in de zichtbare sector of door een verschuiving van economische activiteiten van de zichtbare naar de onzichtbare sector — zal de index van de gemeten produktiviteitsontwikkeling de neiging hebben te dalen. Er is niet alleen een rechtstreeks negatief effect op het gemeten inkomen, maar de groei van de onzichtbare sector gaat waarschijnlijk gepaard met effecten op de ingezette produktiefactoren. Werknemers die in werktijd zoeken naar baantjes in de onzichtbare sector of die een zichtbare met een onzichtbare baan combineren, zijn mogelijkterwijs in hun zichtbare baan minder productief.

In verband hiermee heb ik regressie-analyse toegepast op het deel van de daling van de produktiviteitsgroei dat Denison niet kan verklaren 5), en het niveau en de groei van de onzichtbare sector. Over de periode 1953-1976 verklaart de monetaire onzichtbare sector 28% van de jaarlijkse procentuele verandering in de door Denison onverklaarde mutaties in de produktiviteit. Nog opvallender is dat 65% van de mutaties gedurende de jaren zeventig wordt verklaard. Het betreft hier immers de periode waarin het probleem van de achterblijvende produktiviteitsontwikkeling acuut werd. De gegevens van Denison maken het mogelijk om te berekenen hoeveel procent potentiële economische groei in de VS van jaar tot jaar verloren ging. De onzichtbare-inkomenshypothese voorspelt dat een groei van het onzichtbare inkomen positief samenhangt met een gemeten toenemend verlies aan mogelijke productie. De door mij opgestelde cijfers zijn daarmee in overeenstemming; zij verklaren 53% van het produktieverlies gedurende de periode 1953-1976 en 80% van het produktieverlies gedurende de jaren zeventig. Voorshands beschouw ik deze cijfermatige uitkomsten als een bevestiging van het belang van de onzichtbare sector van de Amerikaanse economie en als „bewijs” dat de ontwikkeling van de onzichtbare sector met de gehanteerde schattingsmethode redelijk wordt benaderd.

Nog op een andere manier heb ik geprobeerd bevestiging van mijn hypothese te krijgen, namelijk door aan te knopen bij voorspellingsfouten van belangrijke macro-economische modellen. Gegeven de veronderstelde verbetering van gegevens(bestanden), de verbeterde theorievorming, de vooruitgang in de computertechnologie en de schattingsprocedures, zou men verwachten dat de voorspellingsfouten in de loop der jaren kleiner zijn geworden. Het tegendeel is echter het geval. Stephen McNees onderzocht de verschillen tussen de realisatie en de voorspellingen van het model van de Amerikaanse economie dat de Raad van Adviseurs van de Amerikaanse president hanteert, voor de periode 1961-1979. Gemiddeld gesproken wordt de groei van de economie systematisch

overschat en de inflatie systematisch onderschat. Bij vergelijking van de voorspellingen voor de periode 1962-1969 met die voor de jaren zeventig, blijkt de overschatting van de economische groei met gemiddeld 11% te zijn toegenomen en de onderschatting van de inflatie met gemiddeld 48% te zijn toegenomen 6). In tegenstelling tot wat men zou verwachten is de voorspellende waarde van het model gedurende de afgelopen tien jaar dus drastisch verminderd. Dit patroon spoort echter met de hypothese van het onzichtbare inkomen. Zoals ik heb uiteengezet, leidt de groei van de onzichtbare sector tot een onderschatting van de economische groei en tot een overschatting van de inflatie en de werkloosheid. Wanneer de bouwers van econometrische modellen deze effecten verwaarlozen, resulteert dit in een voorspellingsfout met een positief teken voor de groei en een negatief teken voor de inflatie en de werkloosheid.

Door mij gemaakte regressievergelijkingen tussen de schattingsfouten van de bovengenoemde Raad van Advies ten opzichte van mijn schattingen t.a.v. de relatieve toename van de onzichtbare monetaire sector wijzen uit dat de groei van de onzichtbare sector 35% van de schattingsfout ten aanzien van de reële economische groei verklaart, 46% van de schattingsfout ten aanzien van het inflatietempo en 40% van de schattingsfout ten aanzien van het werkloosheidspercentage. De regressiecoëfficiënten hebben het verwachte teken en zijn statistisch significant. Deze resultaten wettigen de verwachting dat macro-economische voorspellingen aanmerkelijk nauwkeuriger zouden kunnen worden als rekening wordt gehouden met ontwikkelingen in de onzichtbare sector van de nationale economie. Beleidsbeslissingen, gebaseerd op informatie die niet wordt vertekend door systematische fouten als gevolg van verwaarlozing van de onzichtbare sector, zullen dan waarschijnlijk effectiever blijken.

Voorgaande toetsing van de hypothese wettigt het vermoeden dat een diepgaander studie van de onzichtbare sector in ieder geval een gedeeltelijke verklaring kan opleveren voor de paradox van de stagflatie, de verminderde produktiviteitsgroei en macro-economische voorspellingsfouten.

Overschatting van economische problemen

In het voorgaande heb ik enige aspecten aangegeven van de huidige „malaise” van de economieën van ontwikkelde landen, maar ook de malaise waarin ons vak zich bevindt. Immers, tot nog toe diagnosticeren wij de ziekte van de economische patiënt op basis van symptomen die we meten met de thermometer van de officiële overheidsstatistieken. Die koorts is zeker verontrustend aan het oplopen. Toch meen ik het vermoeden te mogen uitspreken dat de economie gezonder is dan we denken, omdat de thermometer die gebruikt werd niet deugt. De invloeden die uitgaan van de onzichtbare sector van de economie ontsnappen nl. veelal aan de officiële statistieken. Voordat iemand uit deze min of meer optimistische diagnose te veel troost put, is het goed om eraan te herinneren dat de patiënt zelf er heilig van overtuigd is dat hij ziek is. En de indruk van gebrekkig functioneren wordt voortdurend versterkt doordat een horde economen — in dienst van de wetenschap, de overheid en de pers — aan del rand van het ziekbed van de „patiënt” over „crisis” zit te mompelen. Deze voortdurende versterking van de indruk van economische ellende zou het volledig bezwijken van de patiënt tot gevolg kunnen hebben. Herhaalde crisisvoorspellingen kunnen heel wel zich zelf in vervulling doen gaan. Het

5) Edward Denison, *Accounting for slower economic growth*, The Brookings Institution, Washington CS, 1979.

6) Stephen McNees, An assessment of the Council of Economic Advisor's forecasts of 1977, *New England Economic Review*, Federal Reserve Bank of Boston, maart-april 1977.

is naar mijn mening dringend nodig om de toestand van de „patiënt” opnieuw onder ogen te zien, rekening houdend met de tekortkomingen van de tot nu toe gehanteerde thermometer; het lijkt ook nodig om een omzichtiger gebruik van „geneesmiddelen” te maken en — het allerbelangrijkste — om de patiënt een ander idee te geven hoe zijn gezonde toestand eruit ziet.

De gedachte dat een aanzienlijk deel van de huidige economische problemen in Oost en West het gevolg is van een statistische vertekening, zal op verscheidene deskundigen als ongehoord en aanmatigend overkomen. De gezinnen in onze economieën die hard worden getroffen door langdurige werkloosheid en armoede, zullen geneigd zijn mijn bevindingen te zien als een misplaatste grap. Daarom is het goed om te benadrukken dat ook ik de economische tegenslagen waarmee velen kampen, niet probeer te ontkennen. Evenmin pleit ik voor een overheidsbeleid dat probeert het ondersteunen van deze groepen te beëindigen. Het is bovendien duidelijk dat we thans een overgangperiode van verminderde economische groei meemaken die mede het gevolg is van een verschuiving in de machtsverhoudingen ten gunste van de energie-exporterende landen. De prijzen van veel gangbare goederen zijn wel degelijk drastisch gestegen.

Ondanks dit alles blijf ik echter volhouden dat officiële statistieken de omvang van deze problemen overschatten. En omdat economische subjecten hun handelwijze op deze onjuiste signalen hebben afgestemd, hebben we onze moeilijkheden nog vergroot. Het beeld van de economie van de VS en van Westeuropese landen dat uit de officiële statistieken van de overheid oprijst, wekt de indruk dat we in versneld tempo op weg zijn naar een — naar mijn mening voorkombare — financiële ramp. Onder de huidige omstandigheden zijn deze economieën door interne omstandigheden instabiel. Deze instabiliteit wordt mede veroorzaakt door een fundamenteel verdraaide waarneming van de economische werkelijkheid. Ik meen dat de economie gezonder is dan algemeen wordt aangenomen. De sociale wetenschappen leren dat louter het idee dat er sprake is van crisis en economische malaise, voldoende kan zijn om een werkelijke crisis te veroorzaken. Daarom kunnen de hiervoor ontwikkelde stellingen niet met een schouderophalen worden afgedaan. Tenzij de waarneming van burgers en beleidsmakers weer beter gaat overeenstemmen met de economische werkelijkheid, veroorzaken we onszelf wellicht tot een ernstige economische en politieke crisis.

Dynamische instabiliteit

Aangezien de gebruikelijke macro-economische modellen

comparatief-statisch of dynamisch-stabiel zijn gespecificeerd, is het van belang tot slot uiteen te zetten waarom ik geloof dat de huidige economische situatie wellicht het beste wordt beschreven door een dynamisch-instabiel model. Ik zal hier geen specificaties geven. De volgende uiteenzetting kan voldoende zijn om de bronnen van dynamische instabiliteit te belichten.

De hypothese van het onzichtbare inkomen suggereert dat de groei van de onzichtbare sector (ten gevolge van stijgende belastingdruk, dan wel een groeiend wantrouwen jegens de overheid) aanvankelijk leidt tot de illusionaire waarneming van een hoger inflatietempo en stijgende werkloosheid, in combinatie met een illusie van lagere reële economische groei en afnemende produktiviteitsverbetering. De alom — op basis van officiële statistieken — waargenomen afnemende economische groei brengt goedwillende beleidsmakers ertoe de economie te veel te stimuleren met (verkeerd gerichte) macro-economische beleidsmaatregelen. De overal zichtbare inflatie stimuleert de consumptie en versterkt de gevolgen van het stimulerende beleid door de prijzen verder op te stuwten. Doordat lonen en sociale uitkeringen zijn geïndiceerd, worden belastingbetalers geconfronteerd met hogere marginale tarieven en een verzwaarde belastingdruk. De belastingen waren misschien toch al verhoogd om het expansieve overheidsbeleid — uitvloeisel van de ogenschijnlijke afnemende van de economische groei — te financieren. Dit alles vormt een prikkel voor burgers en bedrijven voor een verdere verschuiving van economische activiteiten naar de onzichtbare sector.

Groeiende frustratie, opgeroepen door de onbekwaamheid van de overheid om economische ontwikkelingen te sturen, leidt tot uitholling van sociale en politieke verhoudingen, die zich vertaalt in groeiend wantrouwen jegens officiële instanties. Dit verzwakt op zijn beurt de bereidheid om mee te werken aan de eerlijke invulling van belastingpapieren en andere enquêtes van de overheid. Verdere vertekening van de officiële statistieken is hiervan het gevolg. En die statistieken zijn het kompas waarop beleidsmakers in een ingewikkelde samenleving koersen. Ongelukkigigwijs heeft het hier geschildeerde proces geen ingebouwde rem. Als ik het goed zie, zet dit proces zich voort, tenzij we het bestaan ervan onderkennen en onze informatiesystemen en beleidsinspanningen bijstellen om de nadelige effecten ervan te keren.

Edgar L. Feige